

نگاهی به چند اثر از ادبیات کهن در سال ۸۲

O افسانه شاپوری

گاه وظیفه یاریگر کم رنگ می‌شود و پیرزنی در مسیر حرکت قهرمان، کمک‌های ناچیزی به او می‌کند. خلاف الگوی پراپ (افسانه‌های هند و اروپایی) که در آن، مردان قهرمان اصلی هستند، در افسانه‌های پریان چینی، زنان مقام خاص خود را دارند. هر چند اغلب زنان هستند که به دام می‌افتند و قهرمان‌های مرد برای نجات آن‌ها با دشمن و رقیب مبارزه می‌کنند که در قصه‌هایی با مضامین عاشقانه، با این مسئله بیشتر برخورد می‌کنیم (در برگ سرخ درخت افرا). در مواردی هم مرحله‌ای که قهرمان باید طی کند و ستیز او با دشمن، به مبارزه با نفس تبدیل می‌شود (در انگشت طلایی ونگ) مجموعه قصه‌های عمو رموس، شامل ماجراهای خرگوش پیر، ماجراهای گرگ شرور و ماجراهای میمون زرنگ، گزیده‌ای از قصه‌های عامیانه ملیت‌های گوناگون است. هر یک از کتاب‌ها، مجموعه‌ای است که به یک حیوان اختصاص دارد و افسانه‌های تمثیلی مربوط به آن حیوان، در یک جلد گردآوری شده است.

ماجراهای خرگوش پیر، مجموعه افسانه‌های عامیانه سیاه‌پوستان آمریکاست. در افسانه‌های تمثیلی حیوانی، حیوانات تمثیلی از انسان و جامعه انسانی هستند و خصلت‌های انسان را به نمایش می‌گذارند. معمولاً مفهومی کلی و مجرد در قصه مطرح می‌شود. این افسانه‌ها، دارای دو لایه روستا و ژرفساخت است. در ژرفساخت، نوع روابط تعاملی قهرمان‌ها و محور اصلی ماجراهایی که میان خرگوش و روباه رخ می‌دهد، بر مبنای هیله‌گری و فریب شکل می‌گیرد. حاصل این همسانی در شخصیت‌پردازی، کلیتی منسجم است که تمامی عناصر قصه را به جهتی مشخص - مفهوم هیله‌گری - هدایت می‌کند. قصه‌ها آمیزه‌ای

خبر یا شناختی سودمند باشد.

کتاب‌های پسر جسور و پادشاه و شاهزاده خانم قورباغه، فاقد اطلاعاتی است که منبع اصلی این آثار را مشخص کند. معلوم نیست که این آثار جزء ادبیات عامیانه و قصه‌های پریان هستند یا مؤلفان‌شان با الهام از ساختار افسانه‌ها، به این کار دست زده‌اند؟

به هر صورت، در این دو اثر، با الگویی شبیه الگوی پراپ رو به رو می‌شویم. در قصه پسر جسور و پادشاه، پادشاهی جادوگر، اعلام می‌کند که اگر کسی بتواند خود را از چشم او مخفی کند، نصف سرزمینش را به او خواهد بخشید. پادشاه می‌خواهد قدرت جادویی خود را به رخ بکشد (اشتیاق به داشتن چیزی). پسری به نام ویلیام، پس از دو بار شکست برای پنهان کردن خویش، برای بار سوم، با کمک پرنده‌ای (بخشنده یا یاریگر) از چشم پادشاه پنهان می‌شود. عامل جادویی در این قصه، قدرت جادویی یاریگر است که پسرک را به مقصود می‌رساند.

در این قصه، پادشاه (فردی که اشتیاق به چیزی دارد)، با دشمن و رقیب (قهرمانی که با او رقابت می‌کند)، یکی می‌شود و مزد و پاداش قهرمان، ازدواج با شاهدخت یا تصرف تخت پادشاهی نیست، بلکه نیمی از سرزمین پادشاه جادوگر است.

در کتاب افسانه‌های پریان سرزمین چین، با همان الگوی پراپ رو به رو می‌شویم؛ با این تفاوت که در این افسانه‌ها، فرهنگ و اعتقادات و باورهای مردم چین، تغییراتی در الگوی پراپ داده است. زنان در افسانه‌های پریان چینی، اهمیت بیشتری یافته‌اند و در جایگاه همسر جوان و ما در پیر قهرمان، در ابتدای قصه نقش آفرینی می‌کنند.

در این نوشته، کتاب‌های پسر جسور و پادشاه، شاهزاده خانم قورباغه، افسانه‌های پریان چین و مجموعه قصه‌های عمو رموس، ولادیمیر پراپ به طور مختصر بررسی می‌شود.

در کتاب ریشه‌های تاریخی، قصه‌های پریان را این گونه تعریف می‌کند:

«قصه پریان با آزار و صدمه‌ای که بر کسی وارد آمده است (تبعید و اخراج) یا با اشتیاق به داشتن چیزی (پادشاهی پسرش را به جست و جوی پری می‌فرستد) آغاز می‌شود و با حرکت قهرمان از خانه‌اش و رو به رو شدن با بخشنده (یاریگر) که به او یک عامل و وسیله جادویی می‌دهد که وی را در یافتن مقصودش یاری می‌کند، بسط و تکامل می‌یابد. بعداً در جریان قصه قهرمان با دشمن یا رقیبی نبرد می‌کند (مهم‌ترین صورت در این جا کشتن اژدهاست)، بازمی‌گردد و مورد تعقیب قرار می‌گیرد. بیشتر اوقات ساخت قصه پیچیده‌تر از این است مثلاً وقتی قهرمان در راه بازگشتن به خانه خویش است، برادرانش او را در چاهی می‌افکنند. بعداً او فرار می‌کند، به وسیله ماموریت‌ها و کارهای شاق، مورد آزمایش قرار می‌گیرد و سرانجام در مملکت خویش یا سرزمین پدر دختر، پادشاه می‌شود و ازدواج می‌کند.

به پراپ ایراد گرفته‌اند که بعضی کارکردهای مضامین قصه را اشتباهاً در بعضی مقولات نامربوط گنجانده است. مثلاً زناشویی یا به تخت نشستن قهرمان که پراپ آن را مزد و پاداش وی محسوب می‌دارد، تنها شکل و نوع اجر و پاداش نیست. همچنین، چیزی که قهرمان در طلب آن است، همواره شاهدخت نیست و بخشنده یا یاریگر نیز همیشه یک شیء جادویی نیست، بلکه ممکن است

است از طرح نقشه فریبکارانه، برای نابودی و از میان برداشتن دیگری و ماجراهایی که از پی آن رخ می‌دهد؛ تعقیب و گریز قهرمان‌ها و مایه‌هایی از طنز که حاصل موقعیت‌های متفاوت قهرمان‌های افسانه تمثیلی است:

۱ - شرایط کلی حاکم بر قصه‌ها، طنز آفرین است. زیرا قهرمان‌ها بدون دلیل و در فرصت‌های مناسب، یکدیگر را می‌فریبند؛ گویی تنها چیزی که به آن می‌اندیشند، فریب دیگری است.

۲ - موقعیت‌هایی که قهرمان در آن به اشتباه می‌افتد یا دچار مشکل می‌شود یا آنچه دارد از کف می‌دهد (در قصه آدمک قیری).

۳ - گاه نوع نقشه‌ای که قهرمان برای به دام انداختن دیگری دارد، حاوی طنز است (خرگوش بر پشت روباه سوار می‌شود و او را چون اسب به کار می‌گیرد).

۴ - تجسم یکی از قهرمان‌های قصه در وضعیتی غیرمعمول، ایجاد طنز می‌کند. (حمایت خرگوش در قبول نظر روباه، برای آن که با دمش ماهی‌گیری کند).

نگارنده با این فرض که گردآورنده، اثر را هماهنگ با معنای کلی حاکم بر افسانه عامیانه بازسازی کرده است، باب دیگری را در این زمینه می‌گشاید؛ زیرا در قصه‌های عامیانه، نشانه‌پردازی‌ها کلی و فاقد جزئیات عینی است. در این قصه‌ها شخصیت‌پردازی و نگرش قهرمان‌ها، گفت و گوی میان آن‌ها آشکار می‌شود.

«گفتار یا مکالمه در زمینه مشخصی که همواره اجتماعی است، تولید می‌شود. خصلت اجتماعی گفتار از دو چیز ناشی می‌شود. اولاً گفتار

گاه نوع نقشه‌ای که قهرمان برای به دام انداختن دیگری دارد، حاوی طنز است

در کتاب افسانه‌های پریان سرزمین چین، با همان الگوی پراپ رو به رو می‌شویم

خطاب به کسی ادا می‌شود و دوم این که گوینده خود موجودی اجتماعی است. گفتار حاصل ارتباط متقابل گوینده با شنونده است و گوینده، پیشاپیش شنونده را در فعالیت کلامی خود دخالت می‌دهد...

مکالمات و گفت و گو میان شخصیت‌ها نیز به همین روش، در جهت مفهوم اصلی و هدف نهایی افسانه‌ها، یعنی فریب و حيله‌گری روباه، خرگوش و گرگ است. به نظر می‌رسد که مکالمات و گفت‌وگوهای دقیق و حساب شده که گاه با مایه‌هایی از طنز می‌آمیزد، روحی تازه در کالبد افسانه تمثیلی حیوانی و سدی در برابر تخیل مخاطب است. روحی که همه وجوه پنهان و خیال‌انگیز خود را آشکار می‌سازد و دیگر جایی برای تخیل باقی نمی‌گذارد. زیرا افسانه عامیانه، گفتاری اجتماعی نیست. افسانه عامیانه، مستقیم و بی‌واسطه با ناخودآگاه مخاطب سر و کار دارد که حاصل آن درک مفهومی مجرد و شخصی برای هر یک از مخاطبان است. هر چند در این بازسازی، قصه‌ها امروزی‌تر می‌شود، اصالت خود را نیز از

دست می‌دهد. به طور کلی، بازآفرینی آثار کهن می‌تواند مخاطبان را با اثری متفاوت رو به رو کند، اما تغییراتی در این حد، قابل قبول به نظر نمی‌رسد.

منابع:

- پسر جسور و پادشاه، اثر ایرینازلنوا، مترجم: فریده محمدی، نشر: مهرآفرین
- شاهزاده خانم قورباغه اثر الکسی تولستوی، مترجم: محمد حسین ستاری، نشر: میامین
- افسانه‌های پریان سرزمین چین، اثر آلیس دشووا، مترجم: جمشید احمد پور، نشر:

نیکا

- ریخت‌شناسی قصه‌های پریان، اثر ولادیمیر پراپ، مترجم: فریدون بدره‌ای، نشر: توس
منطق گفت‌وگویی، اثر باختین، ترجمه: داریوش کریمی، ناشر: مرکز

واژه نامه داستان‌نویسی، جمال میرصادقی، ناشر: کتاب مهناز

ریخت‌شناسی قصه‌های پریان نویسنده: ولادیمیر پراپ، مترجم: فریدون بدره‌ای چاپ اول: ۱۳۶۸، ناشر: انتشارات توس تیراژ: ۳۳۰۰ نسخه ۲۸۵ ص
واژه نامه هنر داستان‌نویسی (فرهنگ تفصیلی اصطلاح‌های ادبیات داستانی)

نویسندگان: جمال میرصادقی - میمنت میرصادقی (ذوالقدر)، چاپ اول: ۱۳۷۷

ناشر: کتاب مهناز، تیراژ: ۳۳۰۰ نسخه، ۳۲۹ ص
منطق گفت‌وگویی میخائیل باختین نویسنده:

تزوئتان تودوروف، مترجم: داریوش کریمی، چاپ اول: ۱۳۷۷، ناشر: نشر مرکز، تیراژ: ۳۳۰۰ نسخه ۳۲۳ ص

پسر جسور و پادشاه نویسنده: ایرینازلنوا، مترجم: فریده میرمحمدی، چاپ اول: ۱۳۸۱، ناشر: مهرآفرین، تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه